

Unha visión das quintas en trece noticias de prensa (1830-1930)

Xaime Iglesias González

A casualidade quixo que chegase ata min unha noticia de prensa de 1927 baixo o estremecedor título *“Por librar a su hijo de quintas, se ahorca”*. Despois de lela, gardeina e, desde aquela, fun recollendo, dun xeito aleatorio, outras informacións relacionadas co tema, en especial, co sistema de recrutamento. Unha vez ordenadas, con máis ou menos lóxica, deron lugar a este artigo, cuxa pretensión non é outra que amosar unha serie de novas que, dalgún xeito, perfilan as quintas dunha boa parte do século XIX e comezos do seguinte. Antes de nada, talvez sexa oportuno trazar unhas liñas sobre as que situar as referidas novas.

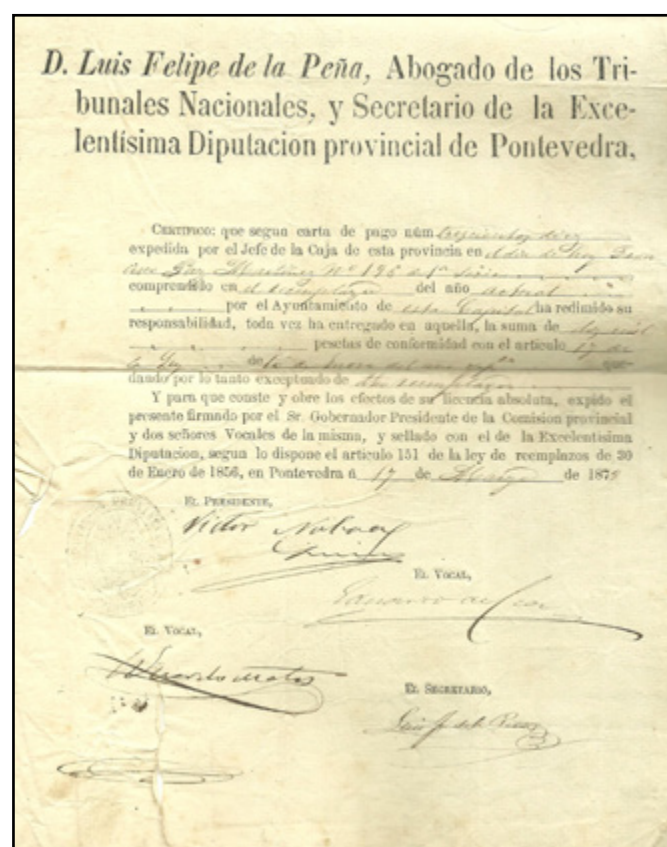
Dende o medievo, os exércitos estiveron formados por soldados enganchados polo tempo que duraba cada guerra. Polo xeral, nutríanse de mercenarios, así como levas de vagos, mendigos e malfetores, algúns dos cales podían ser condenados a galeras polos tribunais de xustiza; a maior parte dos postos de mando estaban reservados á nobreza. Unha vez rematada a contenda bélica, os soldados superviventes recibían a “soldada” (paga, soldo) e quedaban libres de todo compromiso militar.

En España, este sistema cambia coa chegada dos Borbóns que introducen o modelo francés de recrutamento forzoso. Carlos III nunha ordenanza de 1770 (Ordenanza de Reemplazo Anual) establecía que a quinta parte dos mozos solteiros e útiles de entre dezasete e trinta e seis anos habían incorporarse ao exército tras a realización dun sorteo anual. Aos mozos *“elixidos para servir al Rey”* comezouse a chamar *“quintos”* e as expresións *“ser dunha quinta”* ou *“ser da mesma quinta”*, aínda hoxe utilizadas, empregáronse para sinalar os que entraban xuntos no servizo militar e, por extensión, os que naceran no mesmo ano.

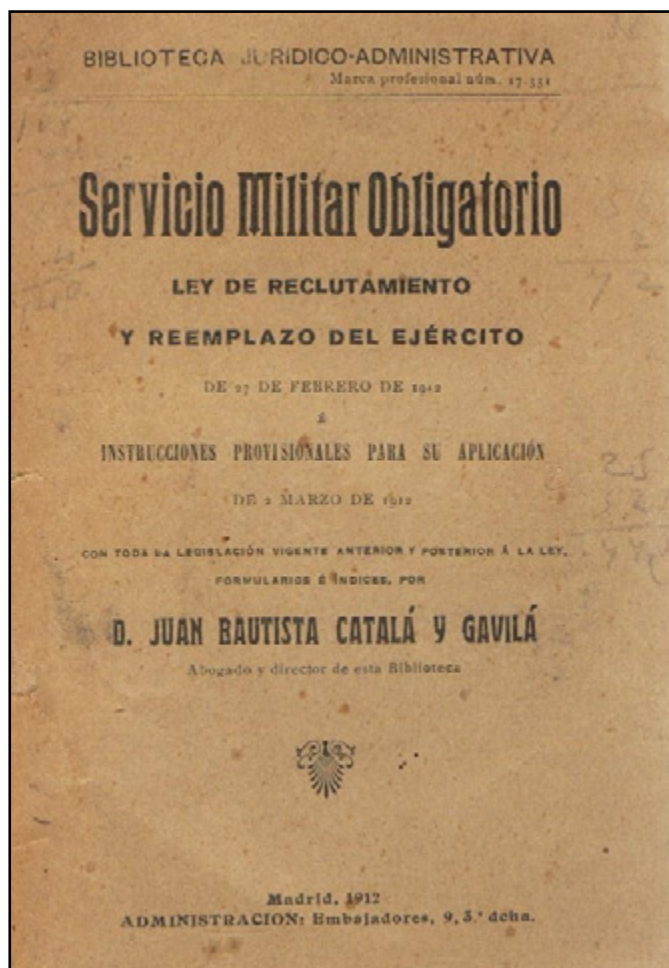
A ordenanza mencionada, que non se aplicou en Cataluña nin no País Vasco polo rechazo popular, declaraba exentos, ademais dos incapacitados físicos, diversos profesionais e estamentos sociais privilexiados, polo que se amosaba notoriamente inxusta e creou un descontento social, en especial entre os homes que a consideraban como unha ameaza para as súas vidas. De aí que a lei de 1821 e outras sucesivas, como as de 1837 e 1856 suprimían as exencións de que gozaban os amentados sectores sociais privilexiados e pretendía que nos sorteos entrasen todos os cidadáns,

de xeito que uns mozos terían que ir ao servizo e o resto, os *“excedentes de cupo”*, quedaban libres do servizo militar por corresponderlles no sorteo da súa quinta un número que os excluía desta prestación. Con todo, establecíase a posibilidade legal de *“redimirse”*, previo pagamento ao estado dunha cantidade de diñeiro, ou *“substituírse”* acordando as condicións co substituto. Na práctica, redención e substitución foron subterfuxios legais para libren das armas os fillos das clases altas, capaces de dispoñer do diñeiro necesario, mentres que os mozos de condición humilde eran case os únicos que ingresaban no exército, o que se deu en chamar unha *“contribución de sangue”* das clases desfavorecidas, únicas que se vían obrigadas a defender España nas guerras de Cuba, Filipinas e África, sendo en realidade as menos interesadas en defender a patria e a orde establecida.

A inxustiza continuaba polo que, a partir de 1912 coa Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, suprimíronse estas dúas vías de eludir o servizo de armas,

Certificado de 1878 de exención do servizo militar previo pago de 2000 pesetas.

Portada da lei de recrutamento de 1912.

redención e substitución, pero xurdiu a redución do tempo de permanencia no exército, mediante un ingreso en efectivo nas arcas do estado. Nacía o “soldado de cota” que ademais, entre outras vantaxes, podía elixir destino e durmir no seu domicilio.

Polos conceptos de redención e redución de quintas, o estado obtiña cuantiosos ingresos, de xeito que en certas ocasións prorrogábase o prazo de resolución dos expedientes para atender o maior número de solicitudes. A inxustiza persistía e o sistema, cheo de caciquismo e corrupción, deu lugar a unha serie de fraudes e situacións anómalas, algunhas das cales provocaban traxedias como a que aludimos ao comezo e citamos a continuación.

“Por librar a su hijo de quintas, se ahorca”. “Días pasados el vecino de Paredes (Moreiras), en la provincia de Orense, Matías Campos, halló a su convecino Agustín Coello en el monte Barra, próximo a la frontera portuguesa, y le hizo entrega de una pollina y sus arreos, diciéndole que si no volvían a verse los conservase para siempre. El sábado se presentó a Agustín una portuguesa diciéndole que Matías se había suicidado en Santandre (Portugal) ahorcándose. La emisaria agregó que Matías se había suicidado porque tiene un hijo en el servicio militar y su esposa le había dicho que tenía que librarle del

servicio sino le mataría. Ante tal comunicación, Matías resolvió suicidarse para que su hijo quedase libre del servicio militar.” (El Compostelano, 26-04-1927)

Efectivamente, o suicidio (ou, se cadra a fuxida) do pai (Matías) libraría o fillo do servizo militar ao converterse a nai en viúva, á que supoñemos de escasos recursos, condicións estas que recollía a normativa de recrutamento para eludir o servizo de armas. Pero a ameazante actitude da nai e a trágica determinación de Matías, así como a significación do fillo, merecentes de seren analizadas desde diferentes ópticas, non poden explicarse na súa totalidade sen considerar a valoración negativa que a sociedade tiña do servizo militar, que ao meu modo de ver, enchea todo o relato.

A mala e escasa comida e a falta de hixiene nos cuarteis e destacamentos de guerra favorecían o contaxio de enfermidades, as cales, xuntamente coas baixas nas batallas, provocaban unha alta mortalidade, estimándose que só regresaba con vida a metade dos soldados de cada quinta. Ademais, a longa duración da milicia activa, que oscilou entre catro e dous anos, privaba as familias da capacidade produtiva dos fillos nunha das etapas da vida de maior vigor. Por todo elo, polo trato indigno por parte dos mandos e polo profundo malestar xerado polos inxustos sistemas de alistamento e sorteo, creouse unha xenreira cara ao exército, ata o punto de consideralo a causa de todas as penurias sociais.

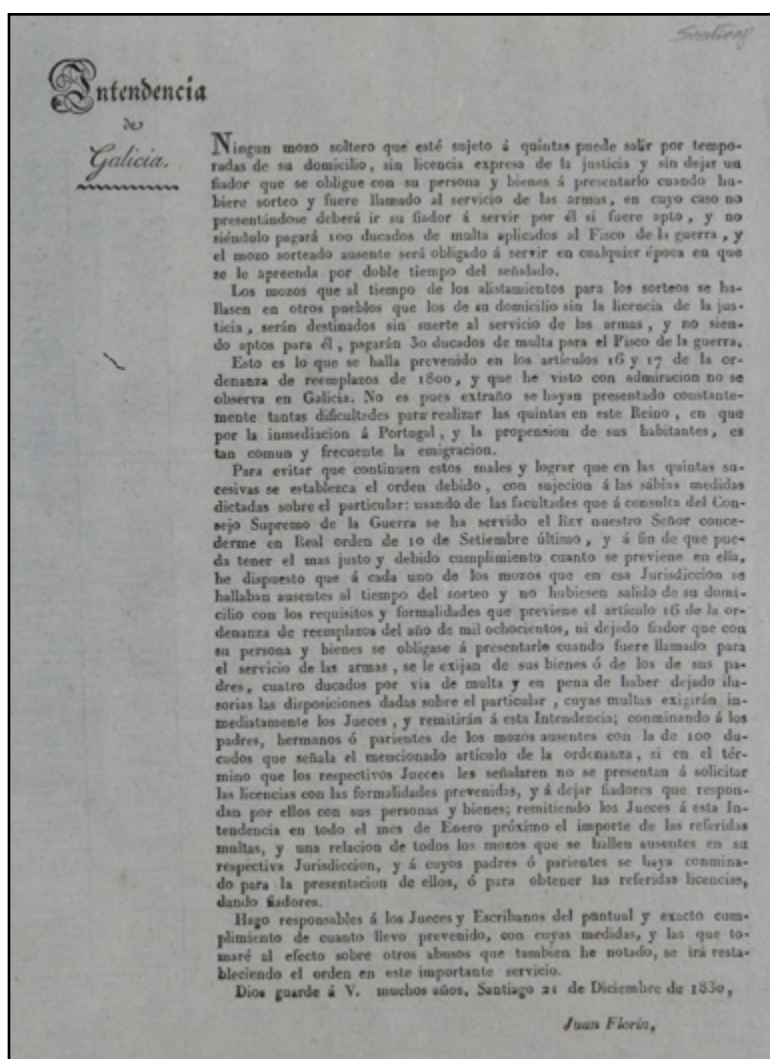
Por iso, as familias, mesmo as humildes, esforzábanse en librar os fillos do servizo militar. Unhas, a base de privacións, aforraban para redimilos ou substituílos, outras empeñábanse de por vida co mesmo fin, pero todas se empobrecían e, en menor porcentaxe, adoptaban medidas drásticas como o caso de Matías. Pola súa banda, os mozos sen recursos recorrían a todo tipo de artimañas para liberarse da milicia. Unha delas era finxir certas doenzas ou defectos físicos, establecidas como motivo de exención do servizo militar. Cegueira, xordeira, coxeira, falta de mobilidade nun brazo supostamente contrafeito, así como os problemas mentais eran as alegacións máis socorridas para librar de quintas. Pero a listaxe oficial completábase con outros defectos motores e sensoriais, con enfermidades infecciosas, non dar a talla ou o peso adecuados, ter os pés planos, así como ser a persoa que sostiña economicamente unha familia pobre: fillos únicos de pais impedidos, de viúva, de nai solteira... Un posible exemplo de finximento unido a unha fuxida, outro dos recursos para evadir a milicia, podería ser a reflectida na seguinte noticia.

“Se ha fugado del hospital de Lugo el vecino de Lamaiglesia, en el municipio de Puebla del Brollón, Marcial Quiroga que ingresara para ser observado como loco y hermano de un mozo sujeto a responsabilidad de quintas. También se fugó

otro mozo del ayuntamiento de Sober, llamado Celestino Castro Rodríguez, que se hallaba en observación por haber alegado la eximente de sufrir ataques de demencia" (Aires da miña terra, Bos Aires, 13-06-1909).

A fuxida de ambos mozos pode interpretarse como a constatación real das súas respectivas carencias mentais ou, se cadra, un acto realizado coa pretensión contribuir a probar a súa finxida enfermidade. Pero tamén dá pé a pensar que puido ser un recurso para evitar o control militar por intuiren que os médicos non ían declaralos inútiles. Fuxindo, trataban de quedar "libres de quintas", aínda sabendo que se convertían en prófugos e, daquela, serían buscados polas forzas da orde e, de atopalos, recibirían fortes castigos.

"Días pasados una pequeña fuerza de [gardas] civiles compuesta por 20 hombres comandados por un oficial de carabineros, llevó arrestados a 18 mozos, entre ellos dos pájaros máis, los que se decían prófugos y desertores de este ayuntamiento de Padrenda [Ourense] el que no tiene contribuido a la nación con el contingente de quintos que le tiene tocado desde 1853..." (La Oliva, 12-04-1856)

Circular de 21-12-1830, asinada polo intendente de Galicia, Juan Florín.

Desertar e automutilarse eran outras formas de rexeitar o servizo militar por parte de mozos comprendidos en quintas, aínda que o recurso do que máis se facía eco a prensa da época era emigrar, a pesar das duras advertencias que a Intendencia de Galicia fai xa en 1830, das que amosamos o primeiro parágrafo.

"Ningún mozo soltero que está sujeto a quintas puede salir por temporadas de su domicilio, sin licencia expresa de la justicia y sin dejar un fiador que se obligue con su persona y bienes a presentarlo cuando hubiere sorteo y fuere llamado al servicio de armas, en cuyo caso no presentándose deberá ir su fiador a servir por él si fuere apto y no siéndolo pagará 10 ducados de multa aplicados al Fisco de la guerra, y el mozo sorteado ausente será obligado a servir en cualquier época en que se le aprehenda por doble tiempo del señalado". (Santiago, 21 de decembro de 1830. Asinado, Juan Florín)

Portugal e os países iberoamericanos, especialmente Brasil, eran os destinos preferidos dos emigrantes que fuxían das quintas, aínda que, en moitos casos, tamén había un motivo económico. Malia o dito, non todos saían ben do seu intento, pois a garda civil realizaba frecuentes detencións. Tal lles aconteceu, por exemplo, a tres mozos suxeitos a quintas que foron detidos na estación de Osebe cando se dirixían a Vigo con obxecto de embarcar para o Brasil (El Alcance, 25-10-1897); a un mozo, na estación de Gullarei que intentaba pasar a Portugal. (El Áncora, 30-11-1898); ou a dez individuos "responsables en quintas" que pretendían embarcar para América no porto de Marín. (El Correo de Galicia, 12-11-1903). Para América tamén intentaban embarcar desde A Coruña os mozos da seguinte información.

"Por orden del Gobernador Civil [da Coruña] fueron detenidos ayer ocho jóvenes comprendidos en quintas que trataban de embarcar para América. Proceden de Asturias de donde vinieron con un agente de embarques apellidado Vegas." (El Áncora, 22-10-1902).

Axentes de embarques, axentes de quintas e axentes de seguros, que ás veces confluían na mesma persoa ou entidade, funcionaron como xestores no lucrativo sector das quintas. Moitos deles actuaban de acordo coas normas establecidas, pero outros raíaban na ilegalidade ou mesmo a conculcaban, sen reparar en cometer fraudes, subornos e estafas. En Galicia, á marxe de axentes "autónomos", tiñan representación, entre outras

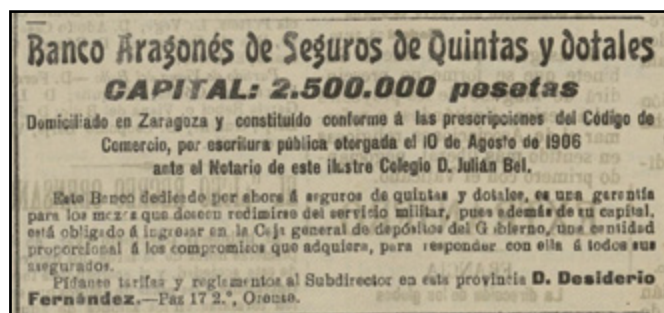
aseguradoras, Banco Vitalicio, Banco Aragonés, La Previsión Andaluza, La Esperanza ou a galega Monte Benéfico. As súas sucursais ou axentes adoitaban facer publicidade nos xornais como esta que recolleemos a seguir da *Agencia de Negocios* de D. Manuel Bela.

“Los mozos solteros o viudos sin hijos que tengan 26 años y no pasen de los 30, o licenciados del ejército hasta la edad de 32 años que quieran contratarse para el servicio de armas serán admitidos en todo tiempo por esta agencia, aun cuando no sea el de la quinta, dándoles además de su contrato 3 reales diarios hasta ser admitido como soldado. También se admiten subcripciones a los padres cuyos hijos juegan su suerte en quintas sucesivas y desean redimirse.” (*El Defensor de Galicia*, A Coruña, 21-10-1856).

As compañías aseguradoras cobraban unha prima, entre 800 ou 2.000 pts., segundo os casos e o momento. Se ao mozo lle tocaba “en sorte” ter que cumprir coas armas, a aseguradora redimíao realizando todos os trámites necesarios e pagando as taxas correspondentes. Tamén facían contratos de busca e pagamento a substitutos, como consta no final do anterior anuncio. Con certa frecuencia, os axentes recorrían a malas artes na realización das súas tarefas. Facilitaban falsas licencias a mozos aínda comprendidos en quintas, lograban certificados médicos falsos, secuestraban a mozos, emborrachábanos e logo facíanlles asinar os papeis polos que serviría en África, amañaban certificacións de “ignorado paradero”, ás veces en conivencia con organismos oficiais, e algúns ata estafaban a mozos incautos.

“...Dice en su denuncia [Juan Fernández] Carracedo que el 25 de febrero del año pasado entregó 1.500 pesetas a Jacinto López Blanco, que se titulaba representante de una agencia de quintas, establecida en Zaragoza, para que le proporcionase un prófugo a quien denunciar, quedando en consecuencia libre del servicio. (...) El agente firmó un recibo resguardo, comprometiéndose a devolver el dinero, en Enero del año actual en caso de no aparecer ningún prófugo. Mas como Jacinto (...) no devolvió las mil quinientas pesetas al cumplirse el plazo marcado(...) Carracedo acudió a los tribunales...” (*El Compostelano*, 16-04-1924).

O corrupto negocio das quintas estivo tan xeneralizado que mesmo persoas alleas a elas facían incursións nel. Tal é o caso dun veciño de Vilanova dos Infantes detido en Ourense por vender certificados de “libres de quintas” (*El Correo de Galicia*, 20-04-1903) ou o dun comerciante de Xinzo xulgado por cobrar 500 pesetas a dous mozos pendentes de quintas aos que prometera embarcar clandestinamente para o Brasil (*El Correo de Galicia*, 08-06-1905). Por outra banda, numerosos concellos, entidades ás que lles

El Miño, diario liberal. Ourense, 29-11-1906.

correspondía facer as primeiras dilixencias, tamén estiveron inmersos en múltiples caos de corrupción. *“Se han hecho sorteos de quintas al gusto de los “clientes”, de tal manera que se cantaba 18 para el contrario y 81 para el amigo.”* (*El Compostelano*, 11-10-1923). A nota, aínda que breve, reflicte dunha maneira gráfica unha das irregularidades que se cometían nos sorteos de mozos, pois efectivamente, aos que lles tocaban os números baixos correspondíalles ingresar en filas, mentres que os altos quedaban exentos. Pero as fraudes que os concellos, deputacións e outros organismos encargados da recruta non quedaban aquí. Os concellos expedían certificacións falsas, que curiosamente comezaban “a efectos de quintas”, de “ignorado paradero” ou de “pobre” a mozos ou a seus pais; a outros dábanos por curtos de talla ou declarábanos indebidamente “libres do servizo” por outros indebidos motivos, sempre a cambio de entregas en metálico ou en especie, como porcos ou vaixelas. Unha das estratexias para acadar unha exención amañada era acudir a un concello onde se tiña influencia.

Manuel Soto Veiga alega ser hijo único y sostener a su madre. Esta madre (muy señora nuestra) no reside en Forcarey ni nunca fue vecina realmente de aquel pueblo, puesto que nunca residió allí. Tampoco es pobre sino regular propietaria en Padrón y Santiago. Por último Manuel Soto Veiga es estudiante de Medicina y no es natural que un estudiante mantenga a su madre, sino que sea esta quien lo mantenga a él. Pero esta señora es cuñada del caciquillo de Forcarey y seguramente esta es la única circunstancia que abona la excepción alegada por Manuel Soto Veiga. (*Progreso*, 16-05-1927).

Os escándalos eran tales que varios alcaldes tiveron que responder perante a xustiza. Así lles aconteceu aos de Cambre (1920), Touro e Pino (1921) acusados de “falsidade en documentos de quintas”. Noutros concellos os acusados eran os funcionarios, como os secretarios de Gondomar e Tomiño (1899) por expedir clandestinamente certificacións de libres de quintas”. Con todo, as medidas tomadas para evitar esta corrupción non deberon ser moi eficaces, polo menos na opinión da prensa republicana: *“Vuelve la prensa diaria sobre el tema de los escándalos de quintas. Ganas de gastar papel. Y Tiempo. Aquí no hay más*

quinto que uno. El pueblo.” (*El Combate*, 23-04-1899).

Tamén as deputacións de Pontevedra e A Coruña son sinaladas nalgún momento pola prensa da época como entidades implicadas en “asuntos de quintas” ata o punto que o secretario desta última foi encarcerado en 1923 e ao ano seguinte creouse unha “comisaría regia” diante das numerosas e documentadas denuncias de irregularidades en expedientes de quintas. (*El Ideal Gallego*, 06-01-1924).

É xusto dicir que non todos os concellos e deputacións, nin en todos os anos, cometían fraudes e prevaricacións. Tamén houbo concellos que, polo menos en determinados momentos, actuaban axustándose ás normas, e aínda que se deron casos nos que se buscaban subterfuxios legais para favorecer os “seus” quintos. Por exemplo, sabemos pola prensa, que en Pontevedra (1883) todos os mozos sorteados foron excluídos de servizo militar; que os alcaldes de A Pastoriza, Lugo e Ferrol (1887) non se presentaron ao sorteo de quintas; que o concello da Coruña (1873) pagou a redención de todos os quintos. Estes e outros feitos semellantes, que segundo a prensa existiron, parécenos formas encubertas de protestar, o mesmo que eran “protestas encubertas” as accións para “librar de quintas” realizadas polas familias e os mozos que referimos anteriormente. Con todo, ás veces, as protestas facíanse abertas e tanxibles, como nos refire a seguinte nova.

Los mozos de quintas de los ayuntamientos de Villanueva y Pereiro de Aguiar, en Ourense, comprendidos en quintas, se niegan a ser sometidos a reconocimiento y al pago de los honorarios de los médicos titulares”. (*El Correo de Galicia*, 26-05-1903).

Fronte ao servizo militar tamén houbo protestas colectivas aínda máis contundentes e visibles, como eran as manifestacións e os motíns.

“Ayer se celebró en esta ciudad una manifestación pública contra las quintas en medio del mayor orden. Recorrió varias calles de la población, pronunciándose discursos alusivos al objeto, en la Alameda, por don Marcial Moure, en la Plaza de Cervantes por D. Esteban Quet y en la Plaza del Hospital por D. Domingo Criado. No obstante lo desapacible del día, fué la manifestación más numerosa que ha habido en Santiago” (*La Gaceta de Santiago*, 21-10-1872).

Os feitos da seguinte nova producíronse en 1873, aínda que a noticia localizámola no mesmo xornal de tres anos máis tarde. A propia noticia fai referencia a Xinzo e Bande como localidades amotinadas, pero no mesmo ano tamén houbo incidentes en Viana do Bolo e, ao ano seguinte en Boimorto.

“15 de abril de 1873 (...) en algunos pueblos de Orense [produciuse] un motín mayúsculo, al que quizás contribuyó más que otra cosa, la orden de alistamiento de todos los varones de 20 a 40 años de edad, a pesar de que no faltaban bobos que creyeran antes que la república iba a abolir las quintas y las contribuciones.” (*La Correspondencia Gallega*. Pontevedra, 16-04-1900).

Vida Gallega: ilustración regional. Galicia, 15-7-1924.

As fraudes, cacicadas, prevaricacións e demais irregularidades relacionadas coas quintas que comentamos ao longo deste artigo, así como os actos de protesta encuberta ou manifesta, non son exclusivos da Galicia. Na meirande parte do territorio do estado español producíronse feitos semellantes como tivemos ocasión de comprobar na prensa española consultada e mesmo na galega, única que escollemos para esta ocasión.